

A könyv Indiában

RENNER ZSUZSANNA PhD

történész, indológus, főmuzeológus, MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum

rennerzsuzsanna@semmelweis.museum.hu

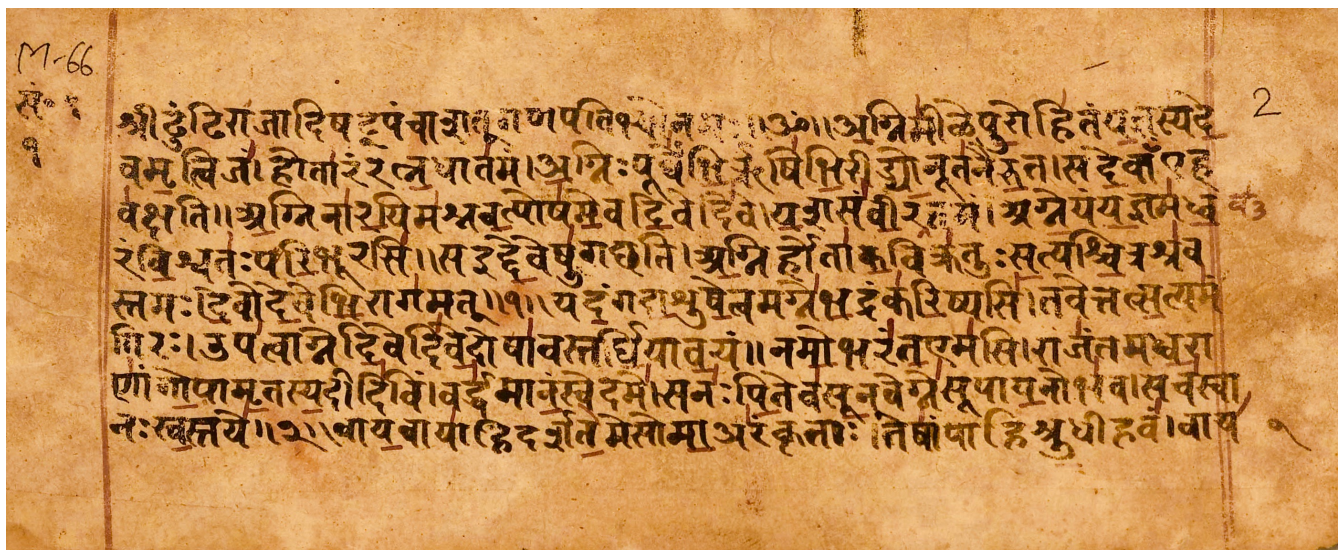
Indiában, mint másutt, a könyv kézzelfogható formájához három dolog biztosan szükséges: tartalom (információ), írás és hordozó. Az indiai könyv kialakulásáról, történetéről, mibenlétéről elmélkedve azonban nem tekinthetünk el attól a figyelemre méltó körülménytől, hogy Indiában a könyv nem csak fizikai formában létezik. Érdeemesnek látszik ezért a szellemi produktumokból kiindulnunk, s azt vizsgálunk, hogy a különböző tudástartalmakat milyen eszközökkel kommunikálták, s mindez hogyan kapcsolódott össze az írás mint közvetítőeszköz és a fizikai hordozók saját utat bejáró fejlődésével. Az alábbiakban erre tesztek – ha vázlatosan és csak egyes, a felvetés szempontjából lényegesnek tekintett csomópontokat kiragadva is – kísérletet, bizva abban, hogy néhány érdekességre sikerül felhívnom a figyelmet.

A hagyományos indiai kultúrában a tudás mindig is kivételes szerepet töltött be és nagy tiszteletben állt. A korai társadalom *par excellence* tudása, a vallási tudás, a szent hagyomány a mai napig nem veszítette el a jelentőségét. A vallási tudáson belül különbséget tettek isteni kinyilatkoztatás és emberi hagyomány között. A kinyilatkoztatott tudás átörökítése élőszóban történt, ami nem egyedi jelenség, de Indiában a szájhagyomány szerepe az írásbeliség bevezetése után is fennmaradt. Az írásbeliség megjelenése vita tárgya, de az nagy valószínűséggel megállapítható, hogy sokáig csak kereskedelmi és adminisztratív cé-

lokra használták, ettől eltérő alkalmazása viszonylag késői.

A szóbeliség és az írásbeliség relatív szerepe ugyanakkor India egyes vallási hagyományaiban eltérő. A szóbeliség túlsúlya elsősorban a hindu vallásbölcselet átörökítésére jellemző. Az ókori Indiában vallási specialisták széles rétege jött létre (papi osztály), akiknek kizárólagos feladata és kiváltsága volt az évszázadok során hatalmasra növekvő vallási, vallásfilozófiai tudás létrehozása, megőrzése, értelmezése és hagyományozása. Az írásokban jártas tudós tanítók mellett a hinduizmusnak mindig voltak, sőt máig vannak meg-

1. kép. A Rigvéda kéziratának egy lapja (1. könyv, 1. himnusz, 1–9. sor). Nyelv: szanszkrit, írás: dévanágari. Észak-indiai recenzió, 1890 előtt. Chandigarh, Lalchand Research Library (Fotó: CC 4.0 Ms Sarah Welch)

2. kép. A hét védikus bölcs (risi). Balra fent Visvámitra látható, a hindu hagyomány szerint ő írta a Rigvéda 3. könyvének legtöbb himnuszát. Pahári miniatúra, 1700 körül. Chandigarh, Government Museum and Art Gallery (Fotó: Public domain)

világosodott mesterei, szentjei, akik a szent iratokban megőrzött tudást követőik széles tábora számára magyarázzák, s ezzel élő tudásként való fenntartását biztosítják.

India más vallásaiban – a buddhizmusban, dzsainizmusban, szikhizmusban – az írásbeliség jutott nagyobb szerephez. Szoros az írásbeliséghez való viszonya az Indiába kívülről érkezett iszlám vallásnak is, ahol többek között a díszítőművészetként széles körben alkalmazott kalligráfia kiemelkedő szerepe jelzi az írás fontosságát. Mindezekről teljesen eltér a grammatosítás révén Indiában megjelent modern tudástartalmak (nyugati típusú tudományok, politika stb.) közvetítése, amely szükségszerűen együtt járt a nyomtatott könyv mint információhordozó használatával. A modernizáció és a globalizáció folytán Indiában is érvényesülnek az információ-előállítás és közvetítés világméretű tendenciái, ám a hinduizmus ősi bölcséletének fenntartásában egy szűk, de fontos szegmens ma is őrzi a szóbeliséget.

A legrégebbi hagyomány

Az indiai vallások közül legrégebbi a hinduizmus, amely egyidős az indiai civilizációval, és azzal kölcsönhatásban alakult, változott, mígnem elérte ma ismert formáját. Alapítója nincs, következésképp konkrét alapítási időpontja sem; eredete minden bizonnyal India bronzkorára, az Indus-völgyi civilizációra (Kr. e. 3300–1300) nyúlik vissza. Szövegekben is megragadható korai fázisát *védikus korszak*nak nevezik, amely nevét a hinduizmus legrégebbi és legszentebb vallási iratairól, a Védákról kapta. A védikus korszak mintegy ezer évet ölel fel a Kr. e. második évezred közepétől az első évezred közepéig; lezárulása hozzávetőleg egybeesik a buddhizmus kialakulásával. A védikus korszakban keletkezett roppant terjedelmű vallási irodalom jelentősége a hagyományos (szakrális) indiai kultúra szempontjából nehezen becsülhető túl, hiszen annak mindenkori kiindulópontját, mércéjét és hivatkozási alapját jelentette.

A kinyilatkoztatott hagyományt a *Védák* alkotják, amelyek himnuszok, imák és liturgikus formulák kanonikus gyűjteményei. A Veda jelentése „tudás”, „szent irat”, tkp. a „tudás könyvei”. Négy Veda létezik: a *Rigvéda* a versek (himnuszok) védája, a *Számavéda* a dallamoké, a *Jadzsurvéda* az áldozati imáké, az *Atharvavéda* a varázsmondásoké. Az ezekhez fűzött kommentárirodalmat szintén a Védák részének tekintik. A kommentárok legfőbb célja az áldozati rítusok szabályainak és jelképrendszerének kifejtése és értelmezése, de filozófiai szövegek is tartoznak ide. Kinyilatkoztatott mivoltukból következően e művek tartalmához kétség nem férhetett, vitatni vagy változtatni rajta nem lehetett, csak feltétel nélkül elfogadni. [1. kép]

Az ember alkotta hagyomány a tudás másodlagos dimenziója: olyan mértékben fogadták el igaznak, amilyen mértékben megfelelt a kinyilatkoztatott tudásnak, de reflexiót megengedett, az idő és a hely változó körülményei szerint módosítható volt. Emiatt az egyes szövegek sokféle helyi változatban éltek. Az emberi hagyomány legkorábbi szövegei azzal a céllal jöttek létre, hogy elősegítsék a védikus szövegek helyes áldozati recitálását és az áldozatok előírás szerű bemutatását. Figyelmük kiterjedt a szanszkrit kifejezések ritmusára, eredetére, jelentésére, helyes artikulációjára, a rituálé végrehajtásának kedvező időpont-

jaira stb. Valójában a Kr. e. első évezred közepe táján a védikus segédtudományok: az indiai fonetika, prozódia, nyelvtan, etimológia, asztronómia születésének vagyunk tanúi, amelyek körében magasfokú tudásról árulkodó, komplex művek születtek.

A szóbeliség kizárólagossága

A kinyilatkoztatott tudás birtokába India legendás bölcsei, a *risik* hallás útján jutottak (ezért a kinyilatkoztatás neve szanszkritul *sruti*, „amit hallottak”). A hagyomány szerint a Védák szentírása nem a risiktől ered, hanem az maga az időben végtelenül rezonáló örökkévaló bölcsesség, [1] amelyet a risik mély meditációban, az istenség és a világ közvetlen spirituális megtapasztalása során hallottak. A hallás útján történt felismerés és a szövegek szentségi jellege a hagyományozásban megkövetelte a teljes szöveghűséget és az élőszóban történő átadást. Jóllehet a középkortól írott változatok is fennmaradtak, a változatlan megőrzés legmegbízhatóbb eszközének mégis a szóbeliséget tartották. Bár az ennek folytonosságát biztosító védikus iskolák száma ma már csupán töredéke az egykorinak, a mai napig a Veda szájhagyományban megőrzött változatát fogadják el autentikusnak. [2.kép]

A Védák ismerete mesterről tanítványra (vagy apáról fiúra) öröklődött, hosszú hagyományvonalakat alkotva. A hatalmas szövegmennyiség betűhív szóbeli megőrzése több évezreden át bámulatos szellemi teljesítmény. A tanulás gyermekkorban kezdődött és élethosszig tartott. A szövegek elsajátítására egyedi, különböző komplexitású mnemotechnikai rendszerek jöttek létre, amelyek nemcsak a szövegek szó szerinti memorizálását, hanem a hangok pontos kiejtésének, hangmagasságának, a hangsúly és a hanglejtés finomságainak megőrzését is lehetővé tették. A tanulók a legegyszerűbb modellel kezdték tanulmányukat [2], majd sorban elsajátították a mind bonyolultabb rendszereket is. A szövegek hangos recitálását jellegzetes kézmozdulatokkal kísérik, amelyek az egyes hangokat vizuálisan megjelenítve segítik a memorizálást. Ezt a világon egyedülálló rendszert az UNESCO 2008-ban felvette az Emberiség szóbeli és szellemi örökségének listájára (először 2003-ban hirdették ki).

Írásbeliség

A szóbeli hagyományozás kizárólagossága miatt a Védákban nem történik említés az írásról, ám az írásbeliség meglétére utaló első emlékek ennél korábbiak, az Indus-völgyi civilizációból maradtak fenn. Az indiai szubkontinens bronzkori folyamvölgyi kultúrájának jellegzetes tárgyai, az ún. pecsételők – amelyek-

nek kereskedelmi és/vagy tulajdonjelző funkciót tulajdonítanak a kutatók – rövid feliratokkal vannak ellátva. Összesen mintegy négyszáz, kópíráásra emlékeztető Indus-völgyi jel ismeretes, azonban megfejtésük mind a mai napig nem járt sikerrel, sőt az írás jellegének megítélésében is jelentős különbségek mutatkoznak. Az egyik feltételezés szerint kép- és szótagírás lehetett, míg az ellenkező álláspont szerint nem is írás jellegű szimbólumrendszer. A kutatók egy része úgy véli, hogy a mintegy 1,3 millió négyzetkilométer kiterjedésű, magasan szervezett civilizáció irányítása nem lehetett meg írásbeliség nélkül, ezért feltételezi, hogy a későbbi gyakorlathoz hasonlóan nem tartós anyagokat (pl. fakérget) használhattak írás céljára, s az ilyen anyagokból készült kéziratok India trópusi éghajlata alatt nyomtalanul elpusztultak. Ezzel szemben mások lehetségesnek tartják, hogy az információcsere élőszóban, küldöttek útján történt. [3.kép]

Az Indus-völgyi előzményeket nem tekintve az első írott dokumentumok a Maurja-dinasztiabeli ASÓKA által a Kr. e. 3. században vésetett szikla- és oszlopfeliratok, amelyeken az uralkodó a buddhista erkölcsi törvényt hirdeti. Az indiai szubkontinens ma ismert legrégebbi kéziratjai, amelyek szintén buddhista eredetűek, a szubkontinens északnyugati részén, Gandhárában készültek Kr. e. 1. században. Ez arra utal, hogy a védikus hagyományhoz hasonlóan eleinte a Buddha tanításainak átadása is szóban történt. [3] A théraváda hagyomány – Srí Lanka és Délkelet-Ázsia buddhizmusa – szerint a Buddha halála után a tiszteletreméltó szerzetesek összegyűltek, hogy a Buddha addig kü-

3. kép. Indus-völgyi pecsételő jógapózban ülő férfialak ábrázolásával, felül felirattal. Mohenjo-Daro, ma Pakisztán, Kr. e. 2600–1900. Újdelhi, Nemzeti Múzeum

lönálló beszédekben őrzött tanításait elrecitálják, majd három „kosárba” (könyvbe) rendezték azokat. Az így létrejött kánont (*Tipitaka*, „Három Kosár”) egészen az első lejegyzésig – amelyre a szingaléz krónikák szerint Srí Lankán került sor a Kr. e. 1. században – szóban hagyományozták. [4] Jóllehet ezt a képet az újabb kutatások árnyalták, a Védák átörökítéséhez hasonló, strukturált formában történő szóbeli hagyományozást nem cáfolták meg. A cél tekintetében mégis különbségek mutatkoztak a védikus kultúrához képest: míg a védikus szövegek szóbeli hagyományozásának célja az eredeti szöveg pontos megőrzése volt, a buddhisták inkább eszméket és tartalmakat igyekeztek megőrizni, és mind a megfogalmazások, mind a dogmák szintjén teret engedtek a változtatásoknak, javításoknak. [5]

Ha a fennmaradt dokumentumokat vesszük alapul, arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy India az utolsó civilizációk között volt az írás bevezetése tekintetében. A kutatók legfőbb ellenérve az írás kései megjelenésével szemben a Kr. e. 3. század előtt keletkezett irodalom hatalmas mennyisége, annál is inkább, mivel ennek az irodalomnak egy jelentős része tudományos-technikai jellegű (lásd fentebb a Védák segéd tudományait). [6] William Cenkner indiai szájhagyománnyal foglalkozó tanulmányában az írás általánossá válását Kr. e. 800-ra teszi, azzal a megszorítással, hogy eleinte csak a kereskedelemben, áruforgalomban használták, de elvi akadálya nem volt ettől eltérő alkalmazásának, kivéve a kinyilatkoztatott szövegeket; a szanszkrit ábécé és a nyelvtani alapelvek gyakorlatban való alkalmazása pedig a Kr. e. első évezred közepére vált teljes körűvé, amint azt a grammatikus Pánini híres nyelvtani műve ékesen bizonyítja. A klasszikus Indiában kialakult, terjedelmes csillagászati, nyelvtani, etimológiai és vallási témákat is magában foglaló irodalom írásban hagyományozódhatott, csak a szent iratokat tartották fenn szóbeli közvetítésre. A nem védikus (buddhista) hagyomány időszerűségünk korai éveiben kezdte alkalmazni az írást. [7]

A korai buddhista könyvek lejegyzésére kétféle írást használtak: a *bráhmí* és a *karósthí*. A *bráhmí* hosszú fejlődési utat járt be, hiszen az összes indiai nyelv lejegyzésére szolgáló írás belőle fejlődött ki, köztük a szanszkrit és

a hindi leírására használt *dévanágari* is, sőt Srí Lanka, Burma, Thaiföld, Laosz és Kambodzsa, valamint a Selyemút mentén több népcsoport írása is bráhmí eredetű. Ennek az a magyarázata, hogy a hindu és a buddhista vallás mellett az írás is része volt az indiai kultúra Közép- és Délkelet-Ázsia felé irányuló exportjának, amely a Kr. u. korai századoktól mintegy ezer éven keresztül meghatározó volt ezeknek a térségeknek a fejlődésében. A *karósthí* használata időben és térben jóval korlátozottabbnak bizonyult: az indiai szubkontinens északnyugati részén és Közép-Ázsiában használták, ott is csupán a 4–5. századig. [8]

A népies szájhagyománytól a szerzőhöz kötött írásba foglalásig

A Krisztus utáni századoktól az ember alkotta vallási hagyomány (szanszkrit *szmriti*, „amire emlékeznek”) új műfajokkal bővült. Többek között a nagy szanszkrit eposzok, a *Mahábhárata* és *Rámájana*, valamint az ún. *puránák* („régii történetek”) tartoztak ide. Közös sajátosságuk, hogy történeteket mesélnek: istenek, királyok, hősök, uralkodói dinasztiák, híres bölcsék nagy tettei és viselt dolgai elevenednek meg a világ keletkezésének mítoszai és a legendákkal átszőtt történelem eseményei közepette. Történeteiket szinte az anyatejjel szívják magukba a hindu gyerekek, így ezek a művek – amelyek a hinduk számára ismertebbek, mint a kinyilatkoztatott szent iratok – a mai napig alapvető-

4. kép. A *Bhāgavata Purāna* dévanágari írással írott, illusztrált kéziratának lapja (vágva). Állítólag Pratāp Szimha, Dzsajpur maharádzsája (1779–1803) számára készült. A képen a hindu istenháromság tagjai, Siva, Brahmā és Visnu látogatást tesznek Atri védikus bölcsnél és feleségénél. *Bhaktivedanta Research Centre, Kolkata* (fotó: Public domain)

5. kép. Majmok és medvék a démonok ellen: Csatajelenet a Rámájánából. Kéziratlap. India, Uttar Pradés, Váránaszí, 1600–1625 körül. Papír alapon gouache [15] és tinta, 15,2 × 27,3 cm. Los Angeles County Museum of Art (fotó: Public domain)

en meghatározzák a hindu vallásosságot, világ- és történelemszemléletet. Az eposzok és a puránák a kocsihajtó bárdok szájhagyományában keletkeztek és terjedtek évszázadokon keresztül, még mielőtt a ma ismert művekké álltak volna össze, s szerzőségüket valamely legendás bölcsnek tulajdonították. Írásba foglalásuk után is – ami az általuk leírt eseményekhez képest évszázadokkal később történt – különféle kéziratokban, regionális változatokban, recenziókban őrződtek meg. [4. kép]

A Mahábhárata és Rámájana történetei a védikus korban játszódnak: az előbbi történeti keretét két rokon dinasztia trónért való küzdelme, az utóbbiét pedig az indiai szubkontinens árják általi birtokba vétele adja. Az eposzok igazi jelentősége azonban az, hogy a hívők széles rétegei számára közvetítették a hindu életmód értékeit és az elfogadott társadalmi mintákat. Karaktereik a hindu kultúra által nagyra becsült szerepeket és erényeket testesítenek meg (pl. igazságos uralkodó, erényes feleség, bátor harcos stb.), akik a vallási előírások szerinti példamutató életvitelükkel és feddhetetlen erkölcsiségükkel garantálják a jó felülkerekedését a démoni erőkkkel szemben. Értékközvetítés szempontjából hasonló jelentőséggel bírnak a puránák is, amelyekből az óind törvénykódexek (a hindu társadalomra vonatkozó előírásgyűjtemények) irodalma táplálkozik. Az eposzok nemcsak Indiában, hanem az indiai kultúra délkelet-ázsiai elterjedési te-

rületén is óriási népszerűsége tettek szert, történetek a festészet, a tánc, a bábjáték kimeríthetetlen forrását jelentik. Az India számtalan városában évente megrendezett, hatalmas tömegeket vonzó Rámlíla („Ráma játék”) fesztivált 2008-ban az UNESCO szellemi világörökség részévé nyilvánította. [5. kép]

A Mahábhárata tartalmazza, mintegy önálló műként a műben, a hinduizmus egyik legnagyobb hatású szent iratát, a *Bhagavad Gítát* („A Magasztos éneke”). Ebben kulminál az eposz két rokon uralkodócsalád trónviszálya köré szövődő története. A döntő csata előtt a „jó” oldalon küzdő Pándavák seregének fővezére, Ardzsuna hirtelen megtorpan és morális kételyeinek ad hangot: hogyan harcoljon rokonai, a tisztelt öregek, nagyatyák, bölcsek, tanítók és unokatestvérek ellen, hogyan ontsa azok vérért, akiket tisztelnie kellene, és miféle győzelem s általa szerzett hatalom az, amely a testvérgyilkosságot igazolhatja? Aggodalmát kocsihajtója, Krisna oszlatja el, aki nem más, mint a hatalmas Visnu isten földi megtestesülése. Krisna Ardzsuna kérdéseire válaszolva valójában a hindu vallási eszmék kvintesszenciáját fogalmazza meg 18 fejezetbe szedve. Ennek lényeges eleme a születés szerinti kötelességnek való megfelelés, amelyre Krisna Ardzsunát is emlékezteti: harcosként az a kötelessége, hogy harcoljon, ha kell, öljön is. Ám ne gyűlöletből tegye ezt, sem pedig a megszerezhető haszon reményében, hanem távolságot tartva, pusztán a kötelessé-

6. kép. Arzuna és kocsihajtója, Krisna (balra) az ellenséges sereggel szemben. Himácsal Pradés vagy Dzsammu és Kásmír, 1820 körül. Textil alapon vízfestés. A nagyméretű festmény (152,4 x 304,8 cm) talán háttérül szolgálhatott a vándorénekes elbeszéléséhez. Philadelphia Museum of Art (fotó: Public domain)

7. kép. Pálmalevélre írt dél-indiai könyv, amely temetésre, hamvasztásra és a kapcsolódó vallási szertartásokra vonatkozó előírásokat tartalmaz. Dél-India, Tamil Nadu, 1947 előtt. Göteborg, Statens museer för världskultur – Världskulturmuseet (fotó: CC4.0 Ferenc Schwetz)

9. kép. Pálmalevél kéziratok olvasása egy indiai iskolában. 1880-as évek körül (Fotó: Public domain)

8. kép. Brahmá, a teremtő isten jobb felső kezében a Védát tartja. Pahári miniatúra. Valószínűleg Nurpur, Észak-India, Punjab Hills, 1700 körül. Papír alapon gouache, 13,4 x 8,8 cm. Boston, Museum of Fine Arts (fotó: Public domain)

gének engedelmessé, és abban a biztos tudatban, hogy amit megöl, az csak a test; a benne lakó lélek, mely újra és újra földi testet ölt, isteni és halhatatlan. [6. kép]

Kéziratok

Az indiai kéziratok jellegzetes anyagai a pálmalevél, ritkábban a nyírfaháncs, a fa, az agyagtábla és a rézlemez, később a papír. A pálmalevél India-szerte használták, míg a nyírfaháncs elsősorban a szubkontinens északnyugati vidékeire volt jellemző. Írásra való előkészítése során a pálmalevél középső részét kivágták, a levéleret eltávolították, így egy levélből két lap készült. A hosszú és keskeny pálmalevélből készült lapok sajátos könyvformát hívtak életre. A leveleket préselték, szárították, füstöléssel tartósították; ma füstölés helyett inkább páclében áztatják őket. A karcolótollal bekarcolt írás fekete tinta felhordásával, majd visszatörlésével válik láthatóvá. A lapok mindkét oldalára írnak. A különálló lapokat kilyukasztják és cérnával vagy zsinórral összefűzik. A hátoldal elolvasásához a felső szél mentén fordítják át a lapokat. A pálmalevél írásra történő használatára Kr. e. 200-ban történik utalás, a legkorábbi fennmaradt levelek pedig Kr. u. 600-ból származnak. [9] Pálmalevél kéziratok ma is készülnek Indiában és Délkelet-Ázsiában egyaránt. [7–9. kép]

A nyírfaháncs írás céljára történő használatát több indiai szerző, így a klasszikus kor híres költője, Kálidásza (Kr. u. 4–5. század körül) is említi. A fakéreg, amelynek belső rétegét használták írásra, változatosabb formákra adott lehetőséget, mint a pálmalevél. Kedvelt volt a több darab összeragasztásával vagy összevarrásával előállított tekercs, amelynek hossza akár a több métert is elérhette. A tekercset azonban

kizárólag Gandhárában használták, ottani visszaszorulásával a pálmalevél kézirat formátuma maradt az elsődleges könyvmodell. [10] [10. kép]

A papír indiai használatáról elsőként buddhista zarándokok tesznek említést a 7. században. A papírra írott kéziratok átlagos élettartama Indiában általában mindössze 200–300 év, ezért az ilyen iratokat tartalmazó könyvtárakat (pl. a papi közösségek leszármazási iratait) folyamatosan másolták. A legkorábbi fennmaradt papír alapú kéziratok középkoriak. A *Rigvéda* legrégebbi, papír alapú kézírata 1362-ből származik, és a Bengáli Ázsiai Társaság könyvtárának gyűjteményében őrzik. Nem a hagyományos indiai kultúra körébe tartoznak ugyan, de kulturális-művészeti jelentőségük miatt feltétlenül említést érdemelnek az indiai iszlám udvarokban, különösen a Mogul-dinasztia uralkodói műhelyeiben készült, kalligráfiával, aranyozással és miniatúrákkal pazarul díszített papír alapú kéziratok, amelyek ma India és a világ nagy múzeumainak ritka becsű kincsei közé tartoznak. [11.a és 11.b kép]

A pálmalevél kéziratokat sokáig nem díszítették, ami némiképp meglepő, hiszen a szubkontinentstől északra elterjedt az illuminált kéziratok készítése, és közép-ázsiai illusztrált kéziratok Indiába is eljutottak. Elsőként az északkelet-indiai Bengál és Bihár Pála-dinasztiabeli uralkodói vezették be a buddhista kéziratok festményekkel történő díszítését a 7–8. század környékén, s a következő mintegy ötszáz évben jellegzetes stílust alakítottak ki. Az illusztrációkat legtöbb esetben szögletes mezőbe foglalták, melyek mérete a keskeny pálmalevél lapokon nem haladta meg a 6×8 centimétert, mégis változatos, részletgazdag apró remekművek jöttek létre. A kéziratokat díszítő kép legfőbb célja az volt, hogy védelmezzék a kéziratot és segítsék a meditációt (az adott istenség vizuali-

10. kép. Nyírfaháncstekercs töredéke karósthí írással írt buddhista szöveg részleteivel. Gandhára (ma Kelet-Afganisztán/Északnyugat-Pakisztán), Kr. u. 1. század első fele. British Library (fotó: CC1.0)

zálását), az ábrázolások ezért híven követik a korabeli szobrászat ikonográfiáját. A kéziratlapokat fatáblák közé szorították, s a fedelet is gazdagon díszítették. [12. kép]

Virágzó kéziratcultúra alakult ki a dzsaina vallási közösségekben is, ahol a könyv jóval nagyobb jelentőséggel bírt, mint a hinduk számára. Míg ugyanis a hinduknak, ahogy fentebb láttuk, mindig is voltak élő szentjeik, megvilágosodott tanítói, akik szentírások tanítását ébren tartották, addig a dzsaina hit szerint a jelenlegi világkorszakban a vallásalapító Mahávira 2500 évvel ezelőtt bekövetkezett megvilágosodása és halála után a megvilágosodás elérése többé nem volt lehetséges a hívek számára. Megvilágosodott szentek híján a dzsaina hívek csak a Mahávira tanításait tartalmazó szövegekhez fordulhattak iránymutatóként. [11] A 11. századtól kezdődően a nyugat-indiai Gudzsarátban és Rádzsaszhánban a dzsaina uralkodók, valamint a tehetős kereskedők támogatása tette lehetővé a nagyszámú, pazarul díszített kézirat elkészítését. Az alakokat határozott körvonalak és élénk gesztusok elevenítik meg. Maníros, de bájos stílusjelző a profilban ábrázolt fejtartásnál mindkét szem szembenézeti ábrázolása. A koloritot a háttér telt vöröse uralja, miközben a lápisz lazuliból készített mély kék, valamint a 15. századtól bőségesen alkalmazott aranyozás a perzsa miniatúrafestészet hatására utal. [12] [13.a és 13.b kép]

Kiemelt jelentőséget kapott a könyv a szikhizmusban, ahol a fő kultusz tárgy maga a *Guru Granth Száhib*, a szikhek szentírása. A szikhek egymást követő tíz élő guruja (spirituális vezetője) után a Guru Granth Száhib vette át a legfőbb vallási tanító szerepét, ezért a templomokban élő személyként, leborulva tisztelik. A Guru Granth Száhib a szikh vallási vezetők által szerzett himnuszokat, valamint muszlim és hindu szentek vallási énekeit tartalmazza. Tartalmát az ötödik Guru állította össze a 17. század elején, s 1604-ben elhelyeztette a szikhizmus központi szentélyében, az amritszári Aranytemplomban. A szikh

11.a és 11.b kép. „Nagy szarvascsőrűmadár”: Fólió a Sáh Dzsahán albumból (recto, verso). Festő: Ustad Mansur, kalligráfus: Mir 'Ali Haravi. Dzsahángír mogul sah udvari műhelye, recto: 1540 körül; verso: 1615–20 körül. Papír alapon gouache, tinta, aranyozás, 38,7 × 26,7 cm. New York, Metropolitan Museum of Art (fotó: CC1.0)

vallás a 15. század végén keletkezett az északnyugat-indiai Pandzsábban, így természetes, hogy szent könyvét már keletkezésekor írásba foglalták. Nyelve maráthi, perzsa és arab szavakat is használó pandzsábi és hindi, írása a gurmukhí, amelyet a szikhek szentírásuk lejegyzésére fejlesztettek ki. [14. kép]

Könyvtárak, kézirtárak

Indiában az első könyvtárak monasztikus intézményekhez tartoztak. A Kr. e. 700 és 300 között működő, messze földön híres védikus egyetem és kolostori központ, Taksasíla (ma Taxila, Pakisztán) régészeti á-

satásai során mégsem tártak fel könyvtárat. Ennek az lehet az oka, hogy a védikus tudást, mint láttuk, szóban, könyvek nélkül adták át. A buddhizmus elterjedésével az írott szó lett a tanítás átadásának fő eszköze, ami könyvtárak alapítását is maga után vonta. Az észak-indiai Nándá, Udáttapurí, Vallabhí és Vikramasílá kolostorai a tudomány és a felsőfokú oktatás fontos központjai voltak, ahová az egész akkori buddhista világból érkeztek a tudásra szomjazó zarándokok, nem utolsósorban azért, hogy az egyetemeken könyvtáraiban őrzött ritka kéziratokat tanulmányozzák. Ázsia legnagyobb könyvtárával a nálandái egyetem (Kr. u. 300–850) büszkélkedhetett. A könyvtárakat nemegyszer tűzvész pusztította, majd a 12. században a hódító iszlám Gangesz-völgyön végigsöprő hullámai rombolták le őket véglegesen a nagyhírű kolostorokkal együtt.

12. kép. A Panycsaraksza („Öt Védelmező”) című buddhista szöveg kéziratának három illusztrált lapja. Kelet-India vagy Nepál, 11–12. század. Pálmalevél alapon gouache és tinta, 6,4 x 32,4 cm. Brooklyn Museum (fotó: felhasználása nincs korlátozva)

13.a és 13.b kép. Dévánanda tizennégy szerencsés álma, amely megjövendöli a dzsainizmust alapító Mahávira születését: fólió egy Kalpaszútra kéziratból (recto és verso). Gudzsarát, Dzsauapur, 1465 körül. Festője a dzsauपुरi Kalpaszútra („Rituálék könyve”) mestere. Papír alapon gouache, 11,8 x 29,2 cm. New York, Metropolitan Museum of Art (fotó: Public domain)

A több százezernyi dzsaina illusztrált kéziratot a sokatmondó „tudástár” vagy „tudásraktár” nevet viselő könyvtárakban gyűjtötték össze, amelyek létesítésének anyagi alapját a kereskedőközösség patrónusi tevékenysége biztosította. Az egyes kéziratgyűjtemények magánszemélyek, szerzetesek vagy a világi hívek vezetőinek tulajdonában voltak. Amint a kéziratokat felváltották a nyomtatott könyvek, a kéziratgyűjtemények a dzsaina közösségek számára elvesztették jelentőségüket. Nem úgy a nemzetközi kutatói közösség tagjai számára, akik a dzsaina vallás, társadalom és művészet valóságos kincsesbányájaként tanulmányozzák ezt a gazdag kéziratkorpuszt. [13]

India kézirat örökségét ma különféle kéziratárak őrzik, mint amilyen a pune-i Bhandarkar Oriental Research Institute, a vadodarai Gayakwad Oriental Library, a májzsúri Oriental Research Institute, a thandzsávúri Saraswathi Mahal Library, a Cambridge-i Rare Manuscript Library, a londoni The British Library és még sok más nemzeti és nemzetközi könyvtár. 2003-ban a magán- és közgyűjteményekben őrzött, mintegy tízmillió nagyságrendűre becsült régi kézirat kincs sürgős dokumentálásának szükségessége miatt az indiai kulturális minisztérium létrehozta a Nemzeti Kézirat Missziót, amelynek feladata a kéziratok megőrzése és digitalizálás útján történő hozzáférhetővé tétele. A munka ma is folyamatban van, a kéziratárral rendelkező intézmények száma megközelíti a négyezret. A nagy indiai múzeumok is számos kéziratot őriznek; a legnagyobb gyűjteménnyel – mintegy 14 ezer kézirattal – a delhi Nemzeti Múzeum rendelkezik.

Az indiai kéziratok egy jelentős része – a művészeti emlékekhez hasonlóan – a gyarmatosítás következtében került külföldre, különösen az Egyesült Királyság nagy múzeumaiba és könyvtáraiba. Ugyanakkor

15. kép.: Az 1916-ban alapított Banaras Hindu University központi könyvtára (fotó: a szerző felvétele)

14. kép. Szikh felolvasó a Guru Granth Száhibból olvas az amritszári Aranytemplomban. Kromolitográfia (25. tábla) William Simpson India: Ancient and Modern (London Day&Son, 1867) című könyvéből (fotó: Public domain)

azonban el kell ismerni, hogy a kolonizáció nem csak az indiai tárgyi kulturális örökség egy rendkívül értékes részének külföldre kerüléséért felelős. Pozitív hozadékaként tarthatjuk számon az akkorra nagyrészt feledésbe merült régi indiai kultúrkinccs újrafelfedezését, valamint e kulturális örökség számba vételére, begyűjtésére és kutatására irányuló jelentős – ha nem is teljesen önzetlen – erőfeszítéseket. Ez a folyamat magában foglalta a kulturális örökségi intézményrendszer és a nyugati oktatási intézményrendszer alapjainak lerakását is. Fontos mérföldkő volt 1784-ben a kalkuttai Ázsiai Társaság megalakulása, melynek gyűjteményébe özönlenni kezdtek az India-szerte fellelt régészeti és művészeti emlékek, feliratok, kéziratok. Ezt követte a nagyvárosi gyűjteményekre és a fontos régészeti lelőhelyek közelében létrehozott helyi régészeti múzeumokra épülő indiai múzeumi rendszer alapjainak lerakása.

Az oktatási rendszer modernizálása nyugati típusú egyetemek alapítását vonta maga után, amelyekhez természetszerűleg könyvtár is tartozott. Ily módon a mai oktatási-kulturális intézményrendszernek az a sajátossága, hogy könyvtárak elsősorban az egyetemekhez kapcsolódóan léteznek Indiában, a gyarmatosítás korára megy vissza. Ezt a struktúrát a független Indiában alapított egyetemek is átvették. Városi közkönyvtár inkább csak kivételképpen létezik Indiában, a könyvtárak oktatástól független intézményrendszerre nem honosodott meg. A függetlenség elnyerése után az egyetemek száma rohamosan nőtt, és az indiai kormány részéről több szakaszban (1948–49, 1956, 1964–66) komoly erőfeszítések történtek az egyetemi könyvtárak könyv- és folyóiratgyűjteményeinek fejlesztésére. [15. kép]

Könyvnyomtatás, könyvkiadás

A könyvnyomtatás a portugál jezsuiták révén érkezett meg Indiába a 16. század közepén egy hajón odaszállított nyomdagép formájában, amelyet elsősorban a misszionáriusok által használt katekizmus nyomtatására használtak. Később a britek a gyarmatosító hatalomhoz hű fehérgalléros városi réteg létrehozása miatt érdekeltek voltak az oktatás bizonyos fokú fejlesztésében, ami lendületet adott a könyvnyomtatásnak és könyvkiadásnak is. Kiadók jöttek létre a nagyvárosokban, és 1800-tól Kalkuttában tankönyvek is készültek nyomdai eljárással. Az indiaiak a 19. század közepén, a nálunk szípolylázadás néven ismert brit ellenes felkelés után ismerték fel a nyomtatás jelentőségét, amely a szerveződő függetlenségi mozgalom számára elősegíthette a különféle nyelvi közösségek közötti kommunikációt. Ettől fogva tankönyvek, vallási, irodalmi és a nemzeti érzést kifejezésre juttató művek egyre nagyobb számban jelentek meg nyomtatásban a különféle regionális nyelveken.

Az egyetemek és a könyvhasználat szoros összefüggése meghatározó a mai indiai könyvkiadásban is, amelynek a kormány oktatáspolitikai célkitűzései, a nagyobb felvételi létszámok és általában az oktatásra fordított magasabb összegek jelentik a legnagyobb fejlődési potenciálját. A megjelenő könyvek túlnyomó része ismeretterjesztő vagy oktatási jellegű, egy kis része pedig szakkönyv. Indiában a digitális korszak a lapkiadóknál hozott eddig jelentős változást, a nyomtatott könyvek nehézség nélkül túléltek ezt a korszakhatárt, és a könyvkiadó ipar egészében jelentős növekedést prognosztizálnak. Úgy tekintik, hogy a könyvkiadás a tanulás és az oktatás támogatásával jelentősen hozzájárul India gazdasági fejlődéséhez, amellett, hogy az indiai kultúra és értékek előmozdítója. [14]

Jegyzetek

- [1] Cenkner, W.: The Pandit: The Embodiment of Oral Tradition. *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 1982; (34)2: 120.
- [2] Ebben a változatban a szöveg recitálása a következőképpen történik: két egymás utáni szót először előre haladva, majd visszafelé, majd ismét előre ismételnék el. Ezt követően egy szóval továbblépve haladnak ugyanezen a módon (1 2 2 1 1 2; 2 3 3 2 2 3; 3 4 4 3 3 4; 4 5 5 4 4 5 stb., ahol a számok a szavak szövegben elfoglalt helyét jelölik). Ezzel a módszerrel minden szót hatszor ismételnék el.
- [3] Gautama Sziddhártha, a Buddha Kr. e. 563 vagy 480 és Kr. e. 483 vagy 400 között élt.
- [4] Hartmann, J-U: From words to books. Indian Buddhist Manuscripts in the first millennium CE. In: *Buddhist Manuscript Cultures. Knowledge, ritual, and art*. Edited by Stephen C. Berkwitz, Juliane Schober and Claudia Brown. London: Routledge; 2009. 95.
- [5] Hartmann, 96.
- [6] Hartmann, 96.
- [7] Cenkner, 118–119.
- [8] Hartmann, 97.
- [9] Cenkner, 118.
- [10] Hartmann, 98.
- [11] Cort, J. E.: The Jain Knowledge Warehouses: Traditional Libraries in India. *Journal of the American Oriental Society*. 1995; 115 (1): 77.
- [12] Guy, J.: Jain Manuscript Painting. In: Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art; 2000. URL: http://www.metmuseum.org/toah/hd/jaim/hd_jaim.htm (January 2012)
- [13] Cort, 77.
- [14] The now, next and beyond of the Indian publishing industry. By EY India Multidisciplinary professional services organization, 25 Aug 2021. URL: https://www.ey.com/en_in/strategy-transactions/the-now-next-and-beyond-of-the-indian-publishing-industry
- [15] Átlátszatlan pigmenteket alkalmazó vízfestés